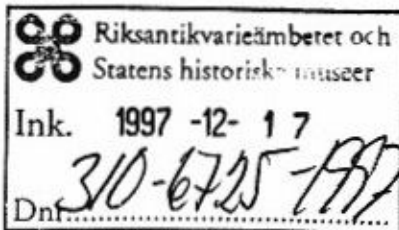

BESLUT
1997-12-10
Del. kvitto

1 (6)
221-5781-97

LÄNSSTYRELSEN
SKARABORG

H: Hantverk, manufaktur & industri
A: Uorn, industri-, (A 343)

Byggnadsminnesförklaring av Edets benstamp och kvarn med tillhörande bebyggelse på fastigheterna Sättra 5:1 och Sättra 5:18 i Udenäs socken, Karlsborgs kommun

Beslut

Länsstyrelsen förklarar med stöd av 3 kap 1 § lagen (SFS 1988:950) om kulturminnen mm Edets benstamp och kvarn med tillhörande bebyggelse för byggnadsminne.

Länsstyrelsen meddelar med stöd av 3 kap 2 § samma lag följande skyddsföreskrifter.

Skyddsföreskrifterna omfattar fastigheten Sättra 5:18 och del av Sättra 5:1 enligt bifogad karta (bilaga 1). Skyddsföreskrifterna avser de byggnader som markerats med nummer på situationsplanen (bilaga 2): benstamp (1), kvarn (2), maskinhus (3), manbyggnad (4), visthusbod (5), ekonomibygnad (6), ekonomibygnad (7).

1. Byggnaderna 1-7 får inte rivas, flyttas eller till sin exteriör byggas om eller på annat sätt förändras.
2. I byggnaderna 1, 2, 4, 5, 6 och 7 får ingrepp inte göras i stomme, rumsindelning och loft.
3. I byggnaderna 1 och 2 får inte ingrepp göras i fast inredning och utrustning i form av maskiner etc. I byggnad 4 får inte ingrepp göras i äldre fast inredning såsom dörrar, lister, kakelugnar mm. I byggnad 5 får inte ingrepp göras i fast inredning såsom bingar för förvaring av säd mm. I byggnaderna 6 och 7 får inte ingrepp göras i fast inredning.
4. Inom området förekommande äldre vattenbyggnader av sten och trä såsom t. ex. kanalsträckans stenskonung, dammanläggning med dammbord, skibord, turbinhus och vattenränna med ålkista och regleringsluckor för vatten skall bevaras.

Postadress	Besöksadress	Telefon	Telefax	Postgiro
542 85 MARIESTAD	HAMNGATAN 1	0501-650 00	0501-652 01	351 86-6

<BL/SYSADM/A>C:\HELEN\221\EDET.DOC<BL/SYSADM/B>

1998.02.01 beslut
Tb
Au. Norma till BTT-reg
ö ur/mey

1997-12-10

221-5781-97

5. Byggnaderna och anläggningarna skall underhållas så att de inte förfaller. Vård och underhållsarbeten skall utföras med traditionella material och metoder på ett sådant sätt att det kulturhistoriska värdet inte minskar.
6. Det område kring byggnaderna som på bilagda karta avgränsats med en röd linje får inte ytterligare bebyggas och skall hållas i sådant skick att byggnadernas eller anläggningarnas karaktär och utseende inte förvanskas.

Om det finns särskilda skäl får Länsstyrelsen enl. 3 kap. 14 § KML lämna tillstånd till att byggnadsminnet ändras i strid med skyddsföreskrifterna.

Redogörelse för ärendet

Edets benstamp och kvarn med tillhörande bebyggelsemiljö har uppmärksamats i inventeringen "Industriminnen i Karlsborgs kommun" utförd 1982 på uppdrag av kommunen samt i Länsmuseets kulturhistoriska inventering från 1986.

1988 köpte Sättra Bruk AB fastigheten Edet 1:3 av AB Göta kanalbolag. Genom fastighetsreglering den 14 maj 1990 uppgick fastigheten Edet 1:3 i sin helhet i fastigheten Sättra 5:1.

1994 sålde Sättra Bruk AB mangårds- och ekonomibygnaderna med avstyckad tomt (Sättra 5:18) till nuvarande ägare.

1993 utfördes på Länsstyrelsens uppdrag byggnadsdokumentation, skaderevisning och åtgärdsförslag med syfte att utreda förutsättningarna för ett bevarande. Handlingarna upprättades i samråd med Skaraborgs länsmuseum.

Ett nyttjanderättsavtal upprättades 1994 mellan ägaren av Sättra 5:1, Sättra Bruk AB, och Karlsborgs kommun. I detta upplåter Sättra Bruk AB, på 49 års tid, nyttjanderätten för benstamp, kvarn och maskinhus till kommunen. Kommunen har i avtalet åtagit sig att svara för skötsel av byggnaderna. Kommunen har möjlighet att upplåta området till annan part, t. ex. en hembygdsförening, som har intresse av kulturmiljövård.

Ett större bidrag för sysselsättningsskapande åtgärder inom kulturmiljövården har utgått till upprustning av Edets benstamp, kvarn, vattenbyggnader och maskinhus under åren 1994-95. I samband med detta satte Länsstyrelsen som villkor att kommunen och Sättra Bruk AB godtog en byggnadsminnesförklaring av byggnaderna.

Ett större byggnadsvårdsbidrag utgick 1996 till renovering av manbyggnaden på fastigheten Sättra 5:18.

1997-12-10

221-5781-97

Den 17 juli 1997 väckte Länsstyrelsen i en remiss till fastighetsägarna, nyttjanderättshavaren, Riksantikvarieämbetet och andra berörda fråga om byggnadsminnesförklaring av Edets benstamp och kvarn med tillhörande bebyggelse och översände samtidigt förslag till skyddsföreskrifter för aktuella byggnader och anläggningar inom rubricerade fastigheter.

Kommunstyrelsen, Karlsborgs kommun, har i sammanträde den 9 september 1997 tillstyrkt byggnadsminnesförklaring och därtill fogade skyddsföreskrifter.

Skaraborgs länsmuseum tillstyrkte de föreslagna skyddsföreskrifterna i en skrivelse som inkom Länsstyrelsen den 24 september 1997.

Riksantikvarieämbetet har muntligen tillstyrkt byggnadsminnesförklaring och de föreslagna skyddsföreskrifterna.

Fastighetsägarna (Sätra Bruk AB och Ingrid von Meyburg) har muntligen tillstyrkt byggnadsminnesförklaring och därtill föreslagna skyddsföreskrifter.

Beskrivning

Edets benstamp och kvarn är belägen vid Edsforsen och ingår i riksintresseområde för kulturmiljövården (KR 2-3) Edet-Sätra i vilket flera industrihistoriska anläggningar ingår. Området ingår också i Karlsborgs kommuns bevarandeprogram för kulturmiljövård, antaget 1992.

Ända sedan medeltid har den kraft som alstrats av Edsåns fallhöjd vid Edet utnyttjats för att driva kvarnar. År 1811 inköptes Edets kvarn och enbladiga såg av Göta kanalbolag. Sjön Undens vatten och regleringen av denna fick en nyckelroll vid byggandet av Göta kanal. Vid Edet regleras vattenflödet från Unden till Viken, och därigenom Göta kanals västgötadel. Genom köpet av Edet tillförsäkrade Göta kanalbolaget sig om kontrollen över denna för kanalen så viktiga plats.

Den stora benstampen från 1865 är länets enda bevarade vattendrivna stamp för krossning och malning av djurben till benmjöl. I benstampen krossades djurben som sedan maldes mellan ett par kvarnstenar till benmjöl. Benmjölet användes som gödningsmedel och senare som foder. Kvarnbyggnaden från 1916, som är sammanbyggd med stampen, har ett så gott som intakt maskineri bevarat.

Maskinhuset från 1921 har en stark koppling till den tidigare sågverksamheten på platsen genom att det försörjde det år 1916 uppförda, nu rivna, sågverket med elektricitet. Fler anläggningar har tidigare funnits på Edet bl. a. ett mekaniskt latsverk (lats är träribbor som använts till underlag för revetering) och en gårdssmedja.

Manbyggnaden, i två plan, uppfördes enligt brandförsäkringshandlingar 1810-11. Eventuellt är delar av stommen äldre. Byggnaden har en sexdelad

1997-12-10

221-5781-97

planlösning. Huset tillbyggdes åt öster år 1920 med en maskinistbostad i en våning. Byggnaden har huvudsakligen använts som tjänste- och arbetarbostad, framförallt för mjölnare och sågare. En kort tid under år 1813 bodde här Olof Ericsson med familj, där de sedermera berömda sönerna Nils och John Ericsson ingick. I anslutning till manbyggnaden finns en äldre visthusbod och två ekonomibygnader. Tidigare har även en äldre ladugård, ett brygghus och en kombinerad vagns- och vedbod funnits på gården.

Anläggningarna vid Edet drevs fram till 1940-50-talen. Såganläggningen ansågs omodern och driften upphörde 1958. Kvarnen lades ner 1953, benstampen sannolikt på 1940-talet (benmjölet hade vid denna tid ersatts av andra gödningsmedel).

Byggnadsminnet Edets benstamp och kvarn består av följande byggnader och anläggningar:

1. Benstamp. Benstampen är ursprungligen uppförd 1865 och har en välbevarad interiör med ett ålderdomligt stenpar, en benstamp med 10 stampstockar som lyfts av en tappförsedd axel samt en spånhyvel monterad på hjul. Kvarnens huvudaxel drev stenparet med direkt axeldrift och benstampen via rem. Benstampen byggdes om 1916. Benstampen körs idag vid visningar.
2. Kvarn. Mjölkkvarnen som är sammanbyggd med benstampen uppfördes 1916. Interiört är förmalningsutrustningen med två par stenar och övrig maskinell utrustning välbevarade.
3. Maskinhus. Uppfört 1921 i tegel med hög, rund skorsten. Maskinhuset byggdes för att öka sågverkets kapacitet. Ångpannan eldades till stor del med sågspån. Ångmaskin och panna saknas idag i byggnaden. Skorstenen är till delar rekonstruerad.
4. Manbyggnad. Uppförd i två plan år 1810-11. Delar av stommen kan vara äldre. Byggnaden har en sexdelad planlösning och är tillbyggd på östra sidan år 1920. Har använts som tjänste- och arbetarbostad. Välbevarad interiör.
5. Visthusbod med spannmålsmagasin. Uppförd i timmer i ett plan med loft samt källare. Boden är hitflyttad, enligt uppgift 1875. Välbevarad interiör med bl.a. bingar för förvaring av säd på loftet.
6. Ekonomibygnad med bl. a. lada, bodar och vagnslider. Enligt uppgift byggd kring 1860. Måttfull snickarglädje. Sekundär tillbyggnad med avträden mot söder.
7. Ekonomibygnad med f.d. kostall, loge och svinhus. Uppförd 1896. Svinhuset tillbyggt 1907. Måttfull snickarglädje. Bås för kor är bevarade.
8. Inom området förekommande äldre vattenbyggnader av sten och trä såsom t. ex. kanalsträckans stenskonung, dammanläggning med dammbord, skibord, turbinhus och vattenränna med ålkista. Vattenbyggnader av trä renoverades / rekonstruerades 1994-95. Regleringsluckor norr om manbyggnaden, sannolikt från 1810.

1997-12-10

221-5781-97

Motiv

Edet utgör som helhet en välbevarad differentierad bebyggelse- och verksamhetsmiljö som tydligt visar på den till jordbruksnäringen kopplade, lantliga småindustrins betydelse under förra och början av innevarande sekel.

Benstampen från år 1865 är länets enda bevarade vattendrivna stamp för krossning och malning av djurben till benmjöl. Mjölkvärnen har en komplett och välbevarad förmalningsutrustning. Maskinhuset visar på ett led i Edets industriepok, då man ville öka den nu rivna sågens kapacitet.

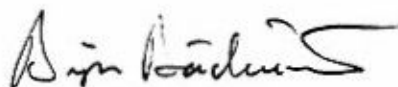
Edet har dessutom en nyckelroll för Göta kanal. Här kontrolleras vattenföringen till kanalens västgötadel och här togs en stor del av det sågade virket som åtgick vid Göta kanalbolagets byggande av bostäder, slussportar och broar. Den välbevarade manbyggnaden uppfördes i samband med att kanalbolaget inköpte Edets kvarn och enbladiga såg 1811.

Länsstyrelsen finner att Edets benstamp och kvarn med tillhörande bebyggelse har ett så betydande kulturhistoriskt värde att det kan anses som synnerligen märkligt och därigenom uppfyller kraven för en byggnadsminnesförklaring enligt 3 kap 1 § lagen om kulturminnen mm.

Detta beslut gäller även om det överklagas.

Detta beslut kan överklagas hos länsrätten, bilaga formulär nr. 11.

I detta ärende har landshövdingen Bäckström beslutat och antikvarien Kainert varit föredragande. I handläggningen har även länsantikvarien Björkman, länsarkitekten Friberg-Karlsson och juristen Hedberg deltagit.

Birger Bäckström

Helen Kainert

Meddelande till lantmäteriet för inskrivning i fastighetsregistret och till byggnadsnämnden i Karlsborgs kommun ofördröjligen efter det att beslutet vunnit laga kraft.

Kopia till:

RAÄ
Skaraborgs länsmuseum

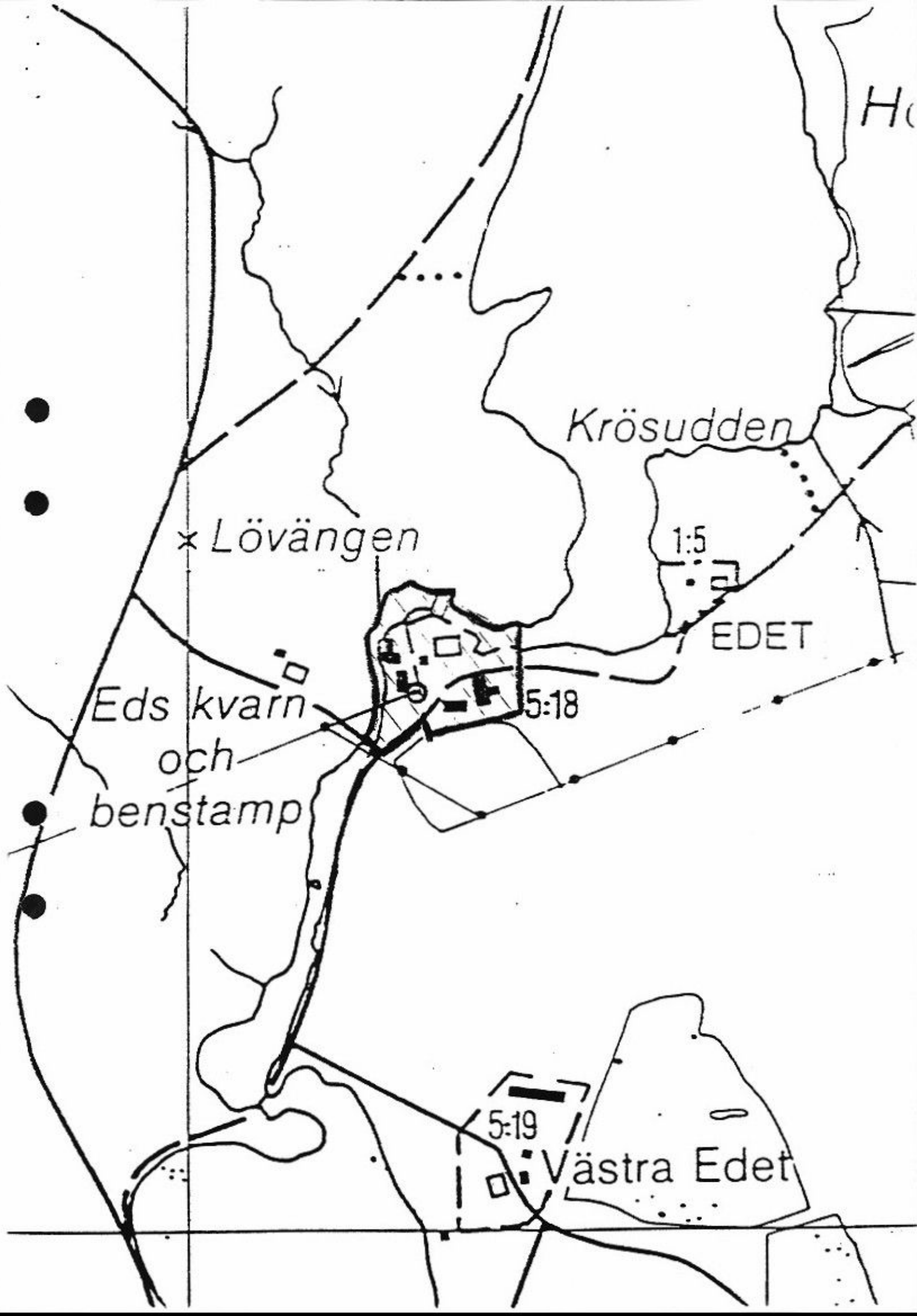
BESLUT

6 (6)

1997-12-10

221-5781-97

Forsviks industriminnen
Nordiska museet
Arkitekturmuseum
Tekniska museet
Kulturnämnden i Karlsborgs kommun
MMA-plan
MMA-kultur
BM-pärm, EB, HK, Akten

Hö

Krösudden

x Lövängen

1:5

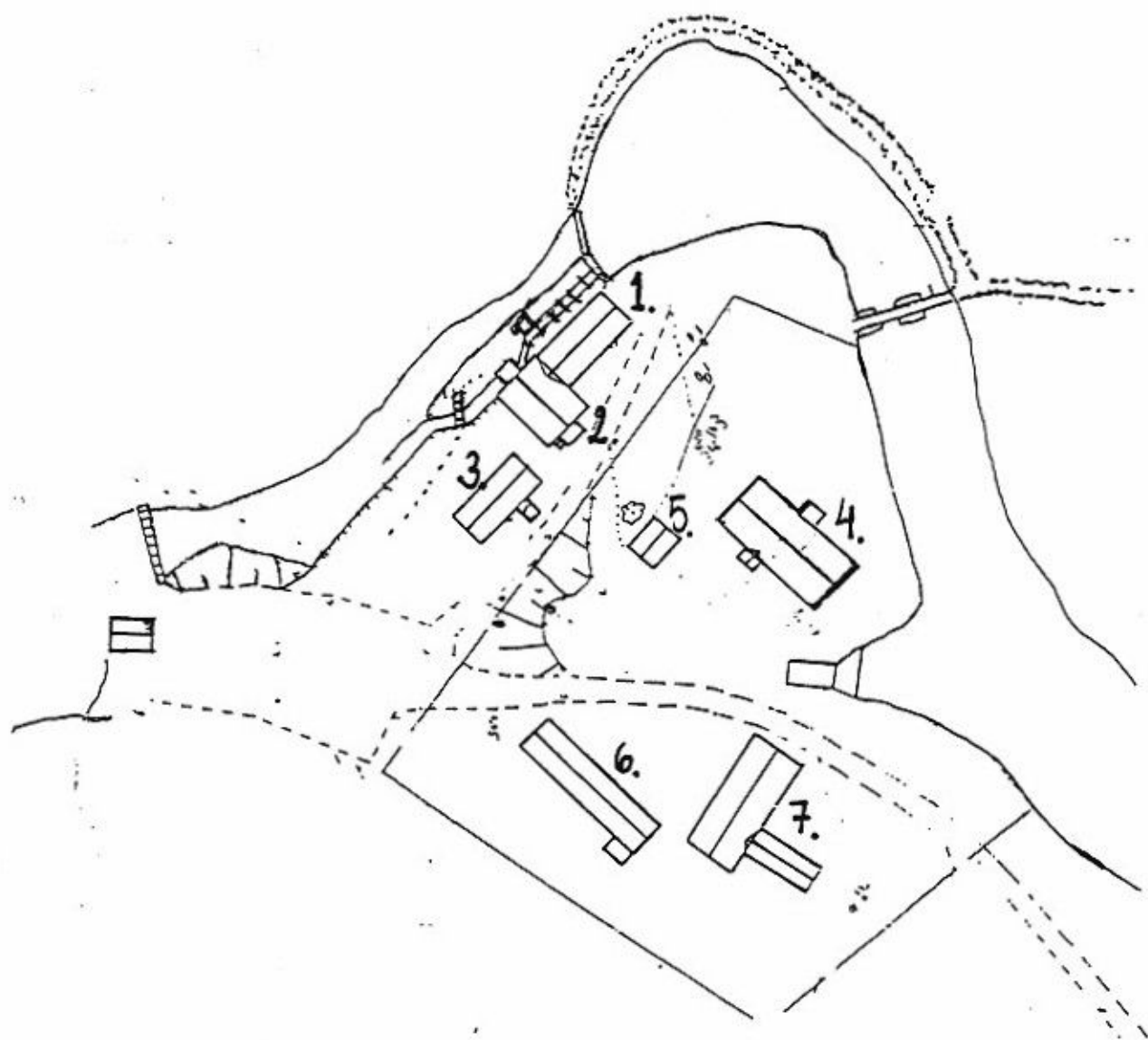
EDET

Eds kvarn
och
benstamp

5:18

5:19

Västra Edet

SITUATIONSPLAN EDETS KVARN & BENSTAMP M.M.